

УДК 32.019.51

Н.П. ПАШИНА

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Пашина Наталія Полікарпівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ)

Аналізується роль і вплив політичних міфів у формуванні політичної ідентичності, особливості цього процесу в сучасній Україні.

Ключові слова: політична ідентичність, політична ідентифікація, політичний міф, маніпуляція суспільною свідомістю.

Анализируется роль и влияние политических мифов в процессе формирования политической идентичности, особенности этого процесса в современной Украине.

Ключевые слова: политическая идентичность, политическая идентификация, политический миф, манипуляция общественным сознанием.

A role and influence of political myths in process of political identity forming, features of this process in modern Ukraine are analyzed.

Keywords: political identity, political authentication, political myth, manipulation of public consciousness.

© Н.П. Пашина, 2012

Постановка проблеми. Осмислюючи соціально-політичні зміни в сучасній Україні та можливі сценарії їхнього розвитку, політична наука все частіше звертається до категорії політичної ідентичності, тому що «ідентифікація індивіда з великою соціальною групою є потужним фактором політичного вибору» [1, 282].

Дійсно, вектор розвитку всіх без винятку спільнот – об'єктів суспільних відносин – визначає колективна ідентичність їхніх членів – комплекс уявлень, утворюючих узгоджену, солідарну мотивацію індивідуальної та групової поведінки [2, 11].

Така ідентичність є об'єктом цілеспрямованого впливу держави, політичних партій і груп інтересів, політики формування, а найчастіше і цілеорієнтованого конструювання ідентичності. Потужним засобом формування політичної ідентичності виступає політичний міф.

Через процес політичної ідентифікації політичний міф використовується для реалізації політичних цілей: боротьби за владу, легітимізації влади, здійснення політичного панування. Використовувани в якості інструменту політичної боротьби політичні міфи чинять колосальний вплив на все суспільство. Особливість політичного міфа в тому, що він завжди прагне стати реальністю. У цьому дуже зацікавлені ті особи і групи, які даний міф експлуатують. Міфологія, за оцінкою В.П.Гриценка, забезпечує процес породження дійсності, оскільки міф як єдність архетипу та ритуалу являє собою також деяку єдність «слова» і «справи» [3, 84].

Особливе значення політична міфологія набуває в державах, що трансформуються, бо там формуються нові суспільні відносини, принципи та політичні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці політичної міфології присвячено багато робіт зарубіжних та вітчизняних авторів [4].

Класичними працями в дослідженні феномена політичного міфа вважаються роботи Р.Барта, Ф.Бекона, Е.Кассіра, Г.Лассуелла. Велика кількість робіт, присвячених сутності сучасних політичних міфів, з'явилась на рубежі ХХ-ХХІ століть в американській та європейській політичній науці. Так, А.Дернер, Б.Лінкольн, Б.Халперн, К.Флад акцентують увагу на концептуальній близькості політичного та історичного міфа, а Дж. Робертсон і Г.Тюдор досліджують переважно наративну форму політичного міфа. Ч.Боттічі, М.Макгір, Б.Шаллан вказують на перформативний характер міфічної побудови в публічній політиці сучасного суспільства, тобто на необхідність безумовної віри людей в істинність міфу для його існування.

На пострадянському просторі дослідники почали досліджувати політичні міфи на початку 90-х рр. ХХ ст. У працях І.Дзялошинського, С.Карамурзи, Н.Кирилова, Г.Почепцова, А.Цуладзе висвітлені масово-комунікаційні технології конструювання політичних міфів, де політичний міф розглядається як інструмент маніпуляції суспільною свідомістю. Н.Косолапов, І.Малякін, В.Нечаєв досліджують регіональні політичні міфи, В.Полосін, Н.Щербініна – місце і роль героїчних міфообразів у сучасній політиці. Н.Іонов, А.Кольєв, В.Шнірельман – автори робіт з проблематики політичних міфів в етнонаціональній площині. Феномен політичного міфа в рамках концепції соціокультурної кризи аналізується в роботах Т.В.Євгенєвої.

В українській політичній думці проблема політичного міфа актуалізувалася в останні два десятиліття, що пов'язано з процесом демократизації та ускладненням політичного життя. Різні аспекти міфологізації суспільної свідомості розглядають такі сучасні українські дослідники, як О.Бабкіна, М.Головатий, І.Кравченко, Ю.Левенець, Я.Любимий, О.Мішучков, Т.Ніколаєва, А.Орлов,

Ю.Осаченко, Г.Почепцов, О.Рафальський, Д.Усов. Основний акцент в роботах зазначених авторів робиться на вивченні ролі міфів в електоральному процесі, а також на деструктивних можливостях політичної міфології.

Мета дослідження. Аналіз ролі та механізмів впливу політичних міфів у конструюванні політичної ідентичності, визначення особливостей цього процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідентичність, згідно з Е. Еріксоном, є «загальною та універсальною категорією». Ідентичність можна визначити як активний процес, який віддзеркалює уявлення суб'єкта про себе і супроводжується відчуттям власної безперервності, що дозволяє йому сприймати своє життя як досвід тривалості і єдності свідомості і що дає можливість діяти послідовно [5, 109].

Ідентичність у даному випадку виступає ознакою «входження» індивіда в соціальну позицію. Політичну ідентичність можна розглядати як окремих випадок соціальної ідентичності. Вона раціональна і рефлексивна одночасно. Людина, займаючи яку-небудь статусну позицію, повинна одночасно оцінити і своє становище, і свою систему поглядів, а також їх співвідношення з іншими індивідами і групами, з сукупністю політичних об'єктів.

Під політичною самоідентифікацією, на думку О. Попової, в найзагальнішому сенсі розуміють становлення уявлень індивіда про себе і своє місце в світі, про відносини з власною статусною й референтною групами. Людина конструює ідеальну модель світу і свого положення в ньому. При цьому її ставлення до об'єктів політичної реальності будується за допомогою оцінки «близкості» соціальної позиції. Політична самоідентифікація виступає за собою об'єднання й дистанціювання по відношенню до інших людей, політичних організацій, інститутів влади [6, 13-14].

На думку авторів «Політологічного енциклопедичного словника», «Політичний міф – стійке духовне утворення із штучно створеною уявою про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними умоглядними висновками, вигадками, фантазією... містить у собі перевернутий і містифікований образ конкретної політичної і економічної ситуації, характеризується наявністю ілюзій (нездійснених надій, мрій) і утопій (нереальних, не здійснених на практиці планів соціальних перетворень)» [7, 360].

У словнику-довіднику під редакцією М. А. Василіка та М. С. Вершиніна політичний міф характеризується як статичний образ, що спирається на вірування та дозволяє впорядкувати факти і події, структурувати бачення колективного теперішнього часу та майбутнього [8, 158].

Концепція міфа формується навколо певної базової ідеї. Ця ідея підкорює систему ритуалів, гасел, політичних, етнічних та соціальних стереотипів. Трансляторами міфологічної інформації, як вважає Ю.Загвоздіна, виступають не тільки вербальні тексти, але й образотворчі, монументальні, архітектурні, ландшафтні та ін. Існують способи

«міфологічно зазначити» будь-який їхній елемент (супутнім написом, іконічною емблемою, символом і т. д.) [9, 49].

Політичний міф це складний політичний символ, елементи якого представлені наративно, тобто як оповідання про діяння героїв. Міфи іноді визначають як «розширені символи», а багато політичних символів, з іншого боку, розуміють як «стислі міфи» [10, 43].

Але, на відміну від інших символів, міф є не просто окремим образом (картиною) світу, дискурсивним уявним знанням-розповіддю про нього. Значення міфологічної свідомості і політичного міфа полягає в тому, що вони є «компенсаторними механізмами реакції психіки людини на внутрішню й зовнішню нестабільність і спробу підтримати нормальне функціонування людини, організацію маси на її самозбереження» [11, 41].

На думку А. Л. Топоркова, можна виділити такі загальні риси, що існують у традиційних і політичних міфах [12]:

1. І ті, і інші покликані не лише пояснити існуюче, але й створити образ нової реальності, якій ще належить втілитися в реальність.

2. Основним об'єктом міфологізації в обох випадках є минуле даного соціуму, яке зберігає свою актуальність для сьогодення.

3. Як традиційні, так і політичні міфи є дійовою силою, що організовує поведінку індивіда і людської спільноти. Вони реалізуються в громадських ритуалах і зміцнюють соціальні зв'язки, надають осмисленість людському існуванню, виконують функції психологічної компенсації.

Політичний міф являє собою особливий міф, який зберігає в колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру політичних процесів. Структурно його можна представити як сукупність наступних взаємопов'язаних елементів:

1) архетип якої-небудь дослідної ситуації, пов'язаної із здійсненням заходів соціального регулювання та примусу («якщо ... то ...»);

2) зміст конкретного досвіду, отриманого емпіричним шляхом у ситуаціях, об'єднаних даним архетипом;

3) систему алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить «бажане» з «належним», тобто із сформованим архетипом [13, 56].

Аналіз функцій політичного міфа, показує, що політичний міф сприяє формуванню політичної ідентичності, мобілізуючи, пояснюючи, визначаючи потреби, моделі поведінки соціальних суб'єктів. Так, на рівні суспільства політичні міфи виконують наступні функції [14, 23-33]:

- соціально-організаційна, або інтегративна – політичний міф координує дії членів суспільства, дає змогу інтегрувати їх, регулюючи таким чином життєдіяльність людської спільноти;

- пізнавальна – політичний міф виникає як спосіб пояснення й осмислення соціально-політичного світу там, де людині бракує знань;

- об'єктивуюча – у політичних міфах віддзеркалюються уявлення, потреби, бажання, цінності, надії та сподівання як окремих персоналій, здат-

них впливати на соціально-політичні процеси, так і спільноти в цілому;

- нормативна – політичний міф транслює і навіть певні задані моделі соціальної поведінки. Зазначимо, що ця функція пов'язана з об'єктивуючою.

На рівні індивіда політичний міф виконує наступні функції: пізнавальна – як «чуттєвий, синкретичний, образний спосіб осмислення і пояснення складної і незрозумілої дійсності» політичний міф виникає там, де існує серйозна нестача знань про світ, компенсуючи її; аксіологічна – політичний міф, як зазначалося вище, є носієм очікувань, потреб, надій як суспільства в цілому, так і індивіда.

Міфологічні образи, будучи співзвучними цінностям та очікуванням окремої особи, взаємодіють з ними, спрямовуючи поведінку до певних цілей та унормовуючи її. Таким чином, політичний міф можна віднести до найбільш актуальних і складних символічних стратегій політичного управління. І це, перш за все тому, що він виконує функцію медіума у становленні політичної ідентичності.

Функціональний підхід в соціальній антропології наполягає на положенні, що міфи архаїчного суспільства виконують функцію зміцнення існуючих соціальних порядків, яка, в свою чергу, пов'язується з ідентифікаційною функцією [15, 130].

І в сучасних суспільствах політичний міф визначає рамкові умови сприйняття та інтерпретації політичної реальності, формулює певну політичну онтологію і тим самим як би захищає політичний ігровий простір. До цих рамкових умов належить, крім іншого, функція міфа як засобу конструювання політичної ідентичності. Довіряючи якомусь міфові, ми одночасно обираємо певну політичну роль або ідентичність. Відбувається це не тільки тому, що політичний міф вводить опозицію «ми – вони» або «друзі – вороги». Більш важливим є та обставина, що політичний міф створює когнітивну основу політичної ідентичності, набуваючи значення тим, що він для кожного члена спільноти:

- прояснює (спрощує) сенс політичної реальності;
- робить її емоційно осмисленою, завдяки персоналізації політичних сил і тенденцій;
- вписує політичну реальність у контекст історичної пам'яті;
- робить окрему людину ідеологічно «дієздатною» в політичній сфері.

Політичний міф формує ідентичність в першу чергу у тих, хто не може виробити її самостійно на основі самовираження та самосвідомості. У той же час навіть політично компетентні люди реагують на міфообрази, тому що, по-перше, людина не може бути компетентною абсолютно у всіх сферах людського буття; по-друге, людина апріорі живе в полоні своїх міфів, архаїчних цінностей, присутніх у культурі, семантиці рідної мови.

Людство, за весь час свого існування, неодноразово стикалося з політичним міфом. З усіх можливих сюжетів політичного міфа можна виділити дев'ять основних тем: «про змову», «про золоте

століття», «про рятівника», «про єдність», «про індивідуалізм та особистий вибір», «про нейтралітет», «про незмінну природу людини», «про відсутність соціальних конфліктів», «про плюралізм ЗМІ» [16, 292]. Наприклад, структура політичних міфів в СРСР базувалася на таких ефективно застосовуваних постулатах, як: «Таємний ворог», «Світ на краю прірви» [17, 153].

Г. Шиллер у книзі «Маніпулятори свідомістю» назвав п'ять міфів, які використовує правляча еліта Заходу, прагнучи видати бажане за дійсне [18].

- 1) про індивідуальну свободу і особистий вибір громадян;

- 2) про нейтралітет важливих політичних інститутів – конгресу, суду, президентської влади, засобів масової інформації;

- 3) про незмінну егоїстичну природу людини, схильність до споживання,

- 4) про відсутність у суспільстві соціальних конфліктів, експлуатації;

- 5) про плюралізм засобів масової інформації, які представляють єдину індустрію ілюзорної свідомості, контролюються рекламодавцями.

На думку А. Цуладзе, політичні міфи можна розділити на два основних види. Перший вид – технологічні міфи, які створюються для реалізації миттєвих політичних завдань. Життєвий цикл цих міфів короткий, оскільки вони базуються на кон'юнктурних змінах у суспільній свідомості, на емоційній складовій поведінки, не торкаючись при цьому глибинних шарів підсвідомості. Прикладом таких міфів можуть бути міфи виборчих кампаній [19].

Поряд з технічними вчені виділяють міфи іншого роду, які можна назвати «вічними». Вони засновані на архетипах, і їх практично неможливо знищити, оскільки ці міфи глибоко вкорінені у менталітеті народу. Їх можна або актуалізувати, тобто викликати до життя, або повернути назад у глибини підсвідомості, використовуючи потужні перешкоджаючі механізми.

Сила «вічних» міфів полягає в їхній здатності набувати життєвих ознак іншому вигляді на різних етапах еволюційного розвитку. На пострадянському просторі, наприклад, міф про «світле комуністичне завтра» наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. змінився міфом про «капіталістичний достаток», який мав настати з початком ринкових реформ. У свою чергу, комуністичний міф є лише ретроспективною версією стародавнього міфа про золоте століття. Подібні «пригоди» на шляху історичного розвитку зазнають й інші «вічні» міфи.

Основними конструкціями створення політичних міфів в Україні за останнє десятиліття стали політичні проекти виборчих кампаній. «Істотно, що акторами у політичному житті України в останні кілька років є не стільки партії з їх платформами, принципами, програмами, а проекти, тобто таким чином прописані програми впливу на виборця, щоб найбільш ефективно маніпулювати його уподобаннями» [20, 131].

Основним політехнологічним прийомом в Україні останніх років стала, на жаль, конфліктна технологія. Прийом моделювання «образу ворога»

як зовнішнього, так і внутрішнього для консолідації соціальних сил використовується в Україні постійно і, на нашу думку, достатньо успішно. А.Срмолаєв пише про це так: «Ігноруючи необхідність концептуальної конкуренції, політичні менеджери застосовують найбільш ефективні інструменти – технології конфлікту. Конфлікт як спосіб, інструмент і універсальний засіб досягнення потрібного результату вимагає постійного дроблення об'єкта впливу і розподілу його на частини. Теми, що стосуються суспільства, культури, конфесії, економіки і власність, – всі реалізуються за допомогою конфліктних технологій. Більше того, все більшу роль набувають технології інспірування нових соціокультурних конфліктів. Захід і Схід, мовна проблема, «російський вплив» та територіальні проблеми, конфесійні конфлікти і демонізація суперників стають засобами досягнення потрібного результату на виборах. Разом з тим ці конфлікти можуть стати не просто ситуативною подією, що дає миттєвий електоральний ефект, а довгостроковим трендом (тенденцією, «хвилею»), який буде жити своїм життям і придбає внутрішню логіку розвитку» [21, 12-13].

Застосування конфліктних технологій за принципом «Все, що завгодно, тільки не це» призвело до негативних наслідків: конфлікту «двох Україн», сконструйованому з історичних і культурних особливостей регіонів країни. Міфи про героя-рятівника, створені в ході зазначених проєктів, сьогодні вичерпали себе і вимагають модернізації і нового підживлення. На думку В. Небоженко, політичні лідери «Тимошенко, Ющенко і навіть Янукович» десь хворі ідеєю месіанства і намагаються вселити це населенню. У них це міф про героя, який один, у важкій ситуації, виводить всю країну в світле майбутнє. Він знаходиться в найскладніших умовах, коли йому не вірить суспільство і його «пожирють» могутні вороги, але він долає всі труднощі. Це міф не просто про героя, а швидше про месіанського героя».

На сучасному етапі розвитку української держави, продовжує науковець, культ героя спрацьовує неефективно. Цьому сприяють стрімка ревізія і дискредитація історичних цінностей. «А міф про героя завжди ґрунтується на якій-небудь історичній версії в розвитку країни. У нас немає зараз жодного історичного героя, якого протиборчі політичні сили не піддавали б жорсткій деструкції. Усі герої або історичні події, які «на ура» сприймаються однією частиною суспільства, категорично і з жорсткістю заперечуються іншою» [22].

Реаніматорами міфів про «героїв нації», які приведуть в традиційне «Золоте століття», напередодні виборів до парламенту 2012 року стали міфи про «розправу над політв'язнями», «про жертв політичних репресій», «про змову», «про нейтралітет президентської влади», «про зраду національних інтересів», «про нероз'язані протиріччя між Сходом і Заходом країни», «про загрозу втрати незалежності України», «про руку Москви», «про соціальну справедливість», «про рівність можливостей» та ін. Та, звичайно, як «скелет у шафі», реанімується міф, пов'язаний з мовною проблемою.

На жаль, сьогодні в Україні немає національного об'єднуючого міфа, і це зберігає й поглиблює розкол суспільства, знижує вірогідність дієвості міфа про героя, який би об'єднав і консолідував українське суспільство.

Висновки:

1. Політичний міф являє собою невід'ємну частину політичного процесу.
2. Політичний міф сприяє інтеграції, адаптації, пояснює соціальну дійсність, визначає потреби, моделі поведінки соціальних суб'єктів.
3. Одна з головних функцій політичного міфа – формування політичної ідентичності соціальних груп та індивідів, суспільства в цілому.
4. Політична міфологія в сучасній Україні характеризується наявністю технологічних «міфів одного дня» і відсутністю єдиного консолідуючого міфа.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология / Г. Г. Дилигенский. – М. : Ин-т «Открытое общество», 1994. – 282 с.
2. Семенов И. С. Идентичность в предметном поле политической науки / И. С. Семенов // Идентичность как предмет политического анализа. Сборник статей по итогам Всероссийской научно-теоретической конференции ИМЭМО РАН, 2010. – 310 с.
3. Гриценко В. П. Социальная семиотика / В. П. Гриценко. – Екатеринбург: ИМС, 2006. – 244 с.
4. Головатий М. Ф. Політична міфологія: [навч. посібн.] / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2006. – 144 с.; Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000. – 864 с.; Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник Моск. ун-та. Серия 7. Философия. – 1990. - № 2. – С. 153 – 164.; Почепцов Г.Г. Психологические войны / Г. Г. Почепцов. – М. : «Рефл-бук», 2002. – 528 с.; Флад К. Политический миф (теоретическое исследование) / К. Флад; [пер. с англ. А. Георгиева.]. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С.173-241.; Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М. : Эксмо, 2003. – 384 с.; Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфа [Текст]: монографія / Ю. Ж. Шайгородський; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса. – К. : Знання України, 2009. – 400 с. та ін.
5. Качанов Ю. Л. Опыт о поле политики / Ю. Л. Качанов. – М. : ИЗС, 1994. – 159 с.
6. Попова О. В. Развитие политической идентичности в зарубежной и отечественной науке / О. В. Попова // Идентичность как предмет анализа: Сборник статей по итогам Всероссийской научно-практической конференции ИМЭМО РАН, 2010. – 310 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд.: В. Горбатенко; [за ред. Ю.Шемшученка, В.Бабкіна, В.Горбатенка]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
8. Политология: Словарь-справочник / [М. А. Василек, М. С. Вершинин, Л. Д. Козырева и др.]. – М. : Гардарика, 2001. – 328 с.
9. Корниенко Т. Сущность и структура политического мифа [Электронный ресурс] / Т. Корниенко // Власть. – 2009. – №10. – Режим доступа к журн.: http://www.isras.ru/files/File/Vlast/2009/10/Suschnost_i_struktura.pdf.
10. Dornier A. Politischer Mythos und symbolische Politik. Der Hermann- Mythos: zur Entstehung des Nationalbewußtseins

- der Deutschen. / A. Dorner. - Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1996. - S. 43.
11. Флад К. Политический миф (теоретическое исследование) / К. Флад; (пер. с англ. А. Георгиева). - М. : Прогресс-Традиция, 2004. - С. 173-241.
12. Топорков А. Л. Мифы и мифология XX века: традиция и современное восприятие [Электронный ресурс] / А.Л.Топорков // Человек и общество: поиски, проблемы и решения. - Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/toporkov1.htm>.
13. Савельев А. Политическая мифология / А. Савельев. - М. : Мысль, 2003. - 354 с.
14. Глазунова С. М. Політичні міфи як чинник мотивації політичного вибору в контексті інтеграційних процесів в Україні / С. М. Глазунова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. - К. : Міленіум, 2008. - Вип. 8. - С. 23-33.
15. Поцелуев С. П. Символические средства политической идентичности. К анализу постсоветских случаев [Электронный ресурс] / С. П. Поцелуев. - Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/891/691/1219/005.POTSELUEV.pdf>.
16. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. - М. : Алгоритм, 2000. - 864 с.
17. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7. Философия. - 1990. - № 2. - С. 153-164.
18. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием [Электронный ресурс] / Г. Шиллер. - Режим доступа: <http://www.antiglobalizm.org/free/manip1.html>.
19. Цуладзе А. Политическая мифология [Электронный ресурс] / А. Цуладзе. - Режим доступа: http://psujourn.narod.ru/lib/cul_TV.htm.
20. Грицай Е. Украина: Национальная идентичность в зеркале другого / Е. Грицай, М. Николко. - Вильнюс: ЕГУ, 2009. - 220 с.
21. Ермолаев А. Бремя времени перемен (в поисках национального правительства) / А. Ермолаев // Когда наступит год Украины в Украине. - К. : «Архетип», 2005. - 144 с.
22. Небоженко В. Миф о политическом «герое» в Украине не срабатывает [Электронный ресурс] / В. Небоженко // Социальные мифологемы массового сознания и политическое мифотворчество. - Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page81-1322.html>.